

**En nationell kartläggning av
specialistsjuksköterskeutbildningen inom
äldre vård**

2005-09-05

Berit Andersson

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund	3
Utbildning	3
Syfte	4
Datainsamling	5
Bearbetning av data	6
Resultat	6
Behörighetskrav	6
Studandeplatser och antagna studenter	7
Undervisningsformer	8
Ingående ämnen i specialistutbildningen inom äldrevård	8
Klinisk utbildning	9
Valbara kurser	9
Betyg	10
Måluppfyllelse	10
Högskoleverkets målbeskrivningar	10
Universitets/högskolors egna mål	11
Socialstyrelsens kompetensbeskrivningar	11
Måluppfyllelse enligt utbildningsplaner och kursplaner	11
Övriga synpunkter	12
Diskussion	12
Referenser	14

Inledning

Ökad levnadsålder har inneburit fler äldre med ett utökat behov av vård vilket i sin tur lett till behov av vård med speciell inriktning mot åldrandet och äldres sjukdomar. Vilket i sin tur har lett till behov av en speciell utbildning för sjuksköterskor med inriktning mot äldre

Bakgrund

Genom ädelreformen ansvarar kommunerna, sedan 1992, för all äldrevård. Tidigare vårdades många äldre med stort vårdbehov, men utan direkt behov av medicinsk vård, på långvårdskliniker och sjukhem som organiserades i landstingen. I samband med ädelreformen överfördes långvårdsavdelningar och sjukhem till kommunerna (Ädelreformen). Äldre personer med behov av medicinsk vård relaterat till åldrandet har tidigare vårdats på geriatriska avdelningar och kliniker inom landstinget. Många äldre med behov av medicinsk vård vårdas idag antingen i det egna ordinära hemmet eller i kommunernas särskilda boende. Detta har inneburit att antalet geriatriska avdelningar och kliniker har minskat.

Utbildning

Sedan år 2001 regleras specialistutbildningen inom äldrevård av staten och ska följa Högskoleförordningens mål för yrkesexamina. Utbildningen benämns specialistsjuksköterskeexamen inom äldrevård och omfattar 40 poäng högskolestudier. Utöver allmänna mål som gäller alla specialistsjuksköterskeexamina gäller specifika mål för respektive specialistsjuksköterskeexamen. Klinisk utbildning skall ingå men ingen precisering anges om hur stor andel av utbildningen denna ska utgöra. Därutöver kan respektive universitet/högskola ange ytterligare mål. För antagning till utbildningen gäller allmän behörighet för högskolestudier, legitimation som sjuksköterska samt annan behörighet som varje högskola själv bestämmer (Utbildningsväsendets författningsböcker).

För sjuksköterskor som arbetat på geriatriska avdelningar och kliniker har tidigare funnits möjlighet att skaffa fördjupade kunskaper inom äldreområdet genom kurser i

universitet/högskolors regi. Det har varit kurser i demensvård, geriatrik mm. Mestadels kortare kurser om 5 poäng men även någon gång 10 poängskurser. Någon längre vidareutbildning har inte funnits förrän 1994 då universitet/högskolor (dåvarande Vårdhögskolor) började anordna längre och sammanhållande utbildningar för sjuksköterskor inom äldrevård. Utbildningarna omfattade 20-40 poäng och innehöll ämnen med speciellt fokus på äldre, äldres behov och äldrevård.

Sedan 1995 finns Socialstyrelsens allmänna råd, Kompetensbeskrivningar för sjuksköterskor och barnmorskor (SOSFS 1995:5). I dessa allmänna råd finns beskrivna även kompetenskraven för sjuksköterskor som arbetar inom äldrevård. Efter införandet av specialistsjuksköterskeexamen i Högskoleförordningen är dessa inte aktuella och Socialstyrelsen håller därför på att revidera kompetensbeskrivningarna och har som ett första led i denna revidering kommit ut med en Kompetensbeskrivning för legitimerade sjuksköterskor 2005. I denna beskrivs endast leg sjuksköterskors kompetens och inte specialistsjuksköterskors kompetens.

Enligt Högskoleverket har i princip alla (ca 25) universitet och högskolor med vårdutbildningar för sjuksköterskor ansökt om och erhållit examensrättigheter för specialistsjuksköterskeutbildning inom äldrevård. Vid kontakt med universitet och högskolor hade 9 skolor vid intervjutillfället i december 2003 pågående specialistsjuksköterskeutbildning inom äldrevård. Flera skolor hade ännu inte startat någon specialistsjuksköterskeutbildning inom äldrevård, oftast på grund av för få sökande.

Syfte

Projektet syftade till att kartlägga specialistsjuksköterskeutbildningen inom äldrevård samt beskriva utbildningens följsamhet till högskoleförordningens målbeskrivning för specialistsjuksköterskeutbildning inom äldrevård och socialstyrelsens kompetensbeskrivning för sjuksköterskor inom äldrevård samt dessutom utröna om primärvårdens organisation i området kring resp universitet/högskola har betydelse för innehållet i specialistsjuksköterskeutbildningen som inom äldrevård.

Datansamling

Insamling av utbildningsplaner och kursplaner från landets Universitet och Högskolor som har examensrättigheter för utfärdande av specialistsjuksköterskeexamen inom äldrevård har skett via respektive universitet/högskolors hemsidor våren 2004. Utbildningsplaner och kursplaner har inte varit möjliga att finna vid alla universitet/högskolor. Orsaken har varit att de inte varit tillgängliga på respektive universitet/högskolas hemsida eller varit under bearbetning och inte fastslagna i institutionsstyrelser/fakultetsnämnder. Intervjuer har genomförts per telefon med nio lärare verksamma i eller ansvariga för specialistsjuksköterskeutbildningen inom äldrevård vid nio universitet/högskolor. Kontakt med de intervjuade har skett via e-post genom ett nationellt nätverk av lärare i specialistsjuksköterskeutbildning inom äldrevård. Dessutom har kontakt med några av de intervjuade skett via e-post genom ett nationellt nätverk för lärare som arbetar i specialistsjuksköterskeutbildningen till distriktssköterskor. Genomgång av alla universitet/högskolors hemsidor har också skett för att därigenom utröna var specialistutbildning inom äldrevård vid projektets genomförande bedrevs. Sex universitet/högskolor har vid kontakt meddelat att de inte vid tillfället för intervjuernas genomförande hade någon pågående specialistsjuksköterskeutbildning inom äldrevård på grund av för få sökande. Det kan vid tillfället för intervjuernas genomförande ha funnits ytterligare något universitet/högskola med pågående specialistsjuksköterskeutbildning inom äldrevård men kontakt inte har kunnat etableras.

Frågeformulär utformades med utgångspunkt i frågeställningarna:

- Vilken behörighet krävs för antagning till utbildningen?
- Hur många studerandeplatser finns vid respektive universitet/högskola?
- Hur många studenter har antagits vid senaste intag?
- På vilken akademisk nivå ligger utbildningen?
- Hur stor del av utbildningen utgörs av klinisk utbildning?
- Hur stor del av utbildningen utgörs av omvårdnad/vårdvetenskap?
- Hur stor del av utbildningen utgörs av andra ämnen med inriktning mot äldre?
- Erbjuds valbara kurser?
- Hur ser primärvårdens organisationen ut kring respektive universitet/högskola?

- Finns högskoleverkets mål och socialstyrelsens kompetensbeskrivning för utbildningen beskrivna i utbildningsplaner och kursplaner?
- Finns specifika mål relaterade till universitet/högskola?

Bearbetning av data

Databearbetning har skett manuellt. Utbildningsplaner och kursplaner har lästs och kodats med utgångspunkt i Högskoleverkets målbeskrivningar och Socialstyrelsens kompetensbeskrivningar.

Resultat

Telefonintervjuer med nio lärare som undervisade i eller var ansvariga för specialistutbildningen inom äldrevård vid landets Universitet och Högskolor som har examensrättigheter för utfärdande av specialistsjuksköterskeexamen inom äldrevård har genomförts.

Behörighetskrav

För antagning till universitets-/högskolestudier krävs minst grundläggande behörighet, vilket innebär genomgången 3-årig gymnasieskola eller motsvarande enligt föreskrifter om grundläggande behörighet samt urval (1996:22). Dessutom krävs Svensk legitimation som sjuksköterska för antagning till Specialistsjuksköterskutbildning som särskild behörighet och som regleras i Högskoleförordningen. Utöver detta har varje universitet/högskola rätt att besluta om ytterligare särskild behörighet (Utbildningsväsendets författningsböcker).

Inget/n av de universitet/högskola som deltagit i studien krävde högre gymnasiekompetens än vad som ingår i grundläggande behörighet för högskolestudier för antagning till specialistutbildningen inom äldrevård.

Däremot krävde alla nio universiteten/högskolorna särskild behörighet, förutom svensk legitimation som sjuksköterska. Den särskilda behörigheten bestod av akademiska poäng i omvårdnad/vårdvetenskap på nivåerna 20 respektive 40 poäng (B- respektive C-nivå). Omvårdnad/vårdvetenskap ingår som akademiska poäng i grundutbildningen till sjuksköterska

sedan 1993 och kan variera från 40 poäng (B-nivå) till 60 poäng (C-nivå). Sjuksköterskor med äldre utbildning får tillgodoräkna sig 20 poäng (A-nivå) omvårdnad/vårdvetenskap. Två universitet/högskolor krävde dessutom 6 månaders yrkeserfarenhet som särskild behörighet för antagning till specialistsjuksköterskeutbildningen inom äldrevård.

Av intervjuerna framgick att vid flera universitet/högskolor pågick förändringar när det gäller den särskilda behörigheten. Flera universitet/högskolor planerade att sänka kraven på omvårdnadskompetensen medan det även fanns någon som planerade att höja kraven på omvårdnadskompetens.

Studerandeplatser och antagna studenter

Enligt Högskoleverket har i stort sett alla universitet/högskolor med vårdutbildningar examensrättighet för specialistsjuksköterskeexamen inom äldrevård. Flera av universitet/högskolorna har inte använt sig av denna rättighet av olika skäl.

Antal studerandeplatser vid varje universitet/högskola regleras och fördelas av regeringen och ersätts ekonomiskt av staten genom studerandepeng.

Vid intervjutillfället hade endast två av de i studien medverkande universitet/högskolorna fyllt sina studerandeplatser. Totalt hade universitet/högskolorna 230 studerandeplatser tillsammans, endast 95 platser var tillsatta i de, vid tillfället för intervjun, pågående utbildningarna.

Flera av de intervjuade angav också att många studenter gör uppehåll i studierna vilket innebär att antalet studenter som blir klara med sin specialistsjuksköterskeutbildning inom äldrevård inom föreskriven tid är färre än antal tillsatta platser.

Sju universitet/högskolor hade intag till höstterminen, ca hälften varje år och hälften vartannat år. En skola hade intag till vårterminen vart annat år och en skola både till höst- och vårterminen varje år.

Undervisningsformer

Vid alla i studien ingående universiteten/högskolorna bedrevs specialistutbildningen inom äldrevård på halvfart. I princip samtliga studenter hade anställning inom äldrevård, mestadels i kommunerna. Detta var dock inget krav.

Fyra universitet/högskolor bedrev utbildningen på distans, varav två även helt nätburna och en delvis nätburen. Vid ett/en universitet/högskola användes problembaserat lärande (PBL) och vid en annan förekom arbetsintegrerat lärande.

Ingående ämnen i specialistutbildningen inom äldrevård

Ingående ämnen i utbildningen varierade mycket mellan universiteten/högskolorna. Efter genomgången utbildning erhöll studenten akademiska poäng i Omvårdnad/vårdvetenskap och Biomedicin/Medicinsk vetenskap vid alla universiteten/högskolorna. Alla universitet/högskolor hade omvårdnad som huvudämne och ingående poäng varierade mellan 10 och 30 och beroende på vilken omvårdnads/vårdvetenskapsbehörighet som krävdes för antagning till utbildningen läste studenterna på olika nivåer: 21-40 p (B-nivå), 41-60 p (C-nivå) och 61-80 p (D-nivå). Vid ungefär hälften av universiteten/högskolorna ingick vetenskapliga metodkurser på 40-, 60 - respektive 80-poängsnivå (B-, C respektive D-nivå).

Det vanligast förekommande ämnet, förutom omvårdnad, var Biomedicin/Medicinsk vetenskap i form av geriatrik som ingick med 5 poäng vid alla universiteten/högskolorna. Övriga ämnen som förekom var gerontologi, psykiatri, administration och arbetsledning.

Klinisk utbildning

Antal poäng (veckor) klinisk utbildning varierade mellan universiteten/högskolorna. All utbildning som angavs som klinisk utbildning var inte verksamhetsförlagd utan kunde bestå av t ex metodövningar, fördjupningsarbete och utvecklingsarbete. Max antal poäng klinisk utbildning som angavs i utbildningsplaner, kursplaner och vid intervjuerna var 20 poäng och minimum fem

poäng. Den verksamhetsförlagda utbildningen kunde vara studiebesök, fältstudier, riktade uppgifter som genomfördes i verksamheten eller kortare (2-5 dagar) och längre (5-10 veckor) perioder på samma arbetsplats. Vid alla universiteten/högskolorna valde studenterna själva kliniska utbildningsplatser efter önskemål och behov. Vid flera av universiteten/högskolorna genomfördes den kliniska utbildningen på studentens egen arbetsplats.

Alla universitet/högskolor gav studenterna möjlighet till klinisk utbildning inom äldrevårdssjukvårdens verksamhetsområden; kommunernas äldrevård, demensavdelningar, rehabilitering, geriatriska avdelningar. Några av universiteten/högskolorna erbjöd dessutom studenterna möjlighet till klinisk utbildning inom andra närliggande områden såsom psykiatri, palliativ vård och hemsjukvård. Från och med 2002 erhåller landstingen/regionerna ersättning från universiteten/högskolorna för tillhandahållande av kliniska utbildningsplatser. Detta medför att universiteten/högskolorna har större möjlighet att ställa krav på kvaliteten på kliniska utbildningsplatserna och därmed också på yrkeshandledarnas kompetens där arbetsplatserna får ersättning. Detta ersättningsförfarande finns inte i kommunernas hälso- och sjukvård då det anses att vid skatteväxling i samband med Ädelreformens genomförande överfördes medel för att hantera de verksamhetsförlagda kliniska utbildningsplatserna. En stor del av den verksamhetsförlagda utbildningen i specialistutbildningen inom äldrevård genomförs i den kommunala hälso- och sjukvården.

Valbara kurser

Valbara kurser förekom vid 8 universitet/högskolor. De valbara kurser som förekom var dels vetenskapliga metodkurser och uppsatskurser, dels ämneskurser. Metodkurser och uppsatser byggde på den omvårdnads/vårdvetenskapskompetens som studenterna hade från tidigare studier och gav möjlighet till akademiska poäng på B-, C- respektive D-nivå i omvårdnad. De valbara ämneskurserna utgjordes av palliativ vård, demens, smärta, inkontinens eller andra kurser som bedömdes relevanta för utbildningen. Vid några universitet/högskolor fanns också möjlighet att läsa kurser vid andra universitet/högskolor. Vid intervjuerna framkom att valbara ämneskurser gavs för att svara mot verksamhetens behov och ofta erbjöds som fristående kurser för andra än studenter som gick specialistutbildning inom äldrevård.

Betyg

I specialistutbildningen inom äldrevård förekom två betygsskalor, 2-gradig (godkänd och icke godkänd) och 3-gradig (väl godkänd, godkänd och icke godkänd). Enligt Högskoleförordningen rekommenderas 3-gradig betygsskala. Vid flera universitet/högskolor pågick diskussioner om risken att behöva ändra till den flergradiga betygsskala som krävs inom EU-sammanslutningen. Vid intervjuerna framkom att den 2-gradiga betygsskalan var att föredra.

Måluppfyllelse

Utbildningsplaner och kursplaner har gått igenom för att se om de innehåller de mål och de kompetensanvisningar som anges av Högskoleverket och Socialstyrelsen för specialistsjuksköterskeexamen inom äldrevård respektive kompetensbeskrivningen för sjuksköterska med specialisering i geriatrisk vård. Målen och kompetensanvisningarna kodades och jämfördes sedan med utbildningsplaner och kursplaner.

Högskoleverkets målbeskrivningar

Högskoleverkets målbeskrivningar består av tre övergripande mål som är giltiga för alla specialistsjuksköterskeutbildningarna:

- förmåga att inom specialområdet ansvara för att i samråd med patient/närstående identifiera vårdbehov, upprätta omvårdnadsplan, leda och utvärdera omvårdnadsåtgärder samt ta initiativ till och leda kvalitetsutvecklingen i omvårdnadsarbetet,
- de kunskaper och färdigheter som krävs för att inom specialområdet ansvara för handhavandet av medicinteknisk utrustning,
- förmåga att medverka i planering, uppföljning och utveckling av verksamheten samt bidra till ett effektivt resursutnyttjande. (Förordning, 2001:23, Utbildningsväsendets författningsböcker 2003 sid 105).

Därutöver gäller specifika mål för specialistsjuksköterskeutbildningen inom äldrevård:

- de kunskaper och färdigheter som krävs för att arbeta som specialistsjuksköterska inom vård av äldre
- förmåga att hos äldre patienter observera och bedöma behov av vård och rehabilitering

- de kunskaper och färdigheter som krävs för att inom sitt specialområde medverka till och i vissa fall självständigt utföra undersökningar och behandlingar inklusive vård i livets slutskede (Förordning, 2001:23, Utbildningsväsendets författningsböcker 2003 sid 108).

Universitets/högskolors egna mål

Utöver de mål som finns beskrivna av Högskoleverket (Förordning, 2001:23, Utbildningsväsendets författningsböcker 2001) gäller de mål som varje universitet/högskola bestämmer. Egna mål som angavs i utbildningsplaner och kursplaner var: familjen, internationalisering, interkulturell kompetens, informationsteknik, etik, handledning, vårdpedagogik, genusperspektivet, arbetsintegrerat lärande och hälsa.

Socialstyrelsens kompetensbeskrivningar för sjuksköterska med specialisering i geriatrisk vård

Kompetensbeskrivningarna för sjuksköterskor inom äldreomsorg beskriver dels verksamhetsområdet dels uppgifterna.

Specialområdet är geriatrisk vård och omfattar äldre patienter med vanligt förekommande sjukdomar, multipla somatiska eller psykogeriatriska sjukdomstillstånd samt åldersrelaterade symtom och tillstånd. Verksamhetsområdet både slutna och öppna vårdformer och inkluderar vård i särskilda boendeformer. Sjuksköterskan i äldreomsorg styrs av Hälso- och sjukvårdslagen och Lagen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område. Dessutom verkar hon i vårdformer som styrs av Socialtjänstlagen.

De uppgifter som sjuksköterskan inom äldreomsorg särskilt måste kunna är att:

arbeta med hälsofrämjande och förebyggande åtgärder av fysisk, psykisk och social art, ansvara för omvårdnad inom specialområdet, medverka i behandlingar och undersökningar, informera, undervisa och handleda, delta i forskning och utvecklingsarbete, leda, planera och utveckla vården, allt med inriktning på den äldre människan och i samarbete med andra aktörer med fokus på den äldre individen och äldreomsorgen.

Måluppfyllelse enligt utbildningsplaner och kursplaner

Vid jämförelse av de mål och kompetenskrav för specialistsjuksköterskeutbildning och -kompetens inom vård av äldre, som angivits i Högskoleförordningen och Socialstyrelsens kompetensbeskrivningar, med det innehåll som anges i universitetens/högskolornas utbildningsplaner och kursplaner för specialistsjuksköterskeutbildningarna inom äldrevård kan inte något/n universitet/högskola sägas inte uppfylla kraven för vad som bör ingå i specialistsjuksköterskeutbildningen. Vad som kan sägas om innehållet i utbildnings- och kursplanerna är att det finns stora variationer mellan universiteten/högskolorna dels vad gäller omfattning av olika ämnen dels inriktningen på ämnen.

Övriga synpunkter

Flera universitet/högskolor hade planerat sina specialistutbildningar inom äldrevård i samråd med representanter för kringliggande kommuner. I vissa fall gavs metod och uppsatskurser men även valbara kurser gemensamt med andra specialistutbildningar. De flesta universiteten/högskolorna gav de ingående kurserna i specialistutbildningen inom äldrevård även som fristående kurser öppna att ansökas till av andra med behörighet. Något/n universitet/högskola bedrev utbildningen i samverkan med andra universitet/högskolor, speciellt vad gällde valbara kurser vilket upplevdes fungera väl.

Många av de intervjuade, dock inte alla, upplevde det också positivt att utbildningen bedrevs på halvfart och i vissa fall på distans vilket möjliggjorde att studenterna samtidigt kunde ha en klinisk förankring i form av anställning i äldrevården. Några påpekade att de studenter som behövde arbeta mer än halvtid i sina anställningar inom äldrevården hade problem att orka med utbildningen.

Diskussion

Det finns vid jämförelse av specialistutbildningen inom äldrevård stor variation mellan de olika universiteten/högskolorna. Stora skillnader kan ses när det gäller längden på verksamhetsförlagd utbildning. Det skiljer också på valbara kurser och deras innehåll. En anledning kan vara att de

mål för specialistutbildningen inom äldreomsorg som anges i Högskoleförordningen inte är speciellt detaljerade eller omfattande. Kompetensbeskrivningarna för sjuksköterskor däremot ger en mer komplett bild av den kunskap som sjuksköterskan inom äldreomsorg bör ha. Specialistutbildningen inom äldreomsorg är en relativt ny utbildning i jämförelse med andra specialistutbildningar, t ex psykiatriutbildning och distriktssköterskeutbildning, som har startat en gång vid ett eller ett par lärosäte vid en tid då sjuksköterskeutbildningen och vidareutbildningar inte hade den omfattningen som idag, medan specialistutbildningen inom äldreomsorg har fått sin uppbyggnad utifrån flera universitet/högskolor samtidigt.

En annan anledning till olikheterna mellan de universiteten/högskolorna kan vara Primärvårdens organisation kring lärosätena. Ofta sker planeringen av utbildningar i samverkan med verksamhetens representanter och då hemsjukvården i landet är olika organiserad kan detta ha betydelse för innehållet i specialistutbildningen inom äldreomsorg.

När det gäller den verksamhetsförlagda utbildningen anger flera universiteten/högskolorna att studenterna i stor utsträckning genomför denna vid den egna arbetsplatsen. Detta kan innebära att studenter som inte är anställda i den kommunala äldreomsorgen har svårare att tillgodogöra sig klinisk praktik. Alla universitet/högskolor genomförde utbildningen på ½-fart vilket innebär att nästan alla studenterna måste ha en anställning och då helst inom äldreomsorgen. Sammantaget kan detta ha betydelse för vem som söker specialistutbildning inom äldreomsorg och samtidigt begränsa urvalet.

Referenser

Landstingsförbundet.(2003). Rapport. Sjuksköterskors specialistutbildning -utbildningsplatser och antagna år 2002.

Landstingsförbundet.(2002). Rapport. Sjuksköterskors specialistutbildning - landstingens/regionernas behov och högskolornas utbud.

Socialstyrelsen.(1996). *Kompetensbeskrivningar för sjuksköterskor och barnmorskor. Allmänna råd från socialstyrelsen 1995:5*. Stockholm: Fritzes

Utbildningsväsendets författningsböcker. (2003). *UFB 3 2003/04. Universitet och högskolor*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Wendt R. (1999). *Kerstin Nordendahl - en sjuksköterska i tiden*. Omvårdnad 9. Stockholm: Spri och Svensk sjuksköterskeförening.

Radaau G. (2005). *Författningshandbok 2005. För personal inom hälso- och sjukvård*. Stockholm: Liber